

MOTIVI PRIJATELJSTVA I BRATSTVA U »CANZONIERU« UMBERTA SABE

GLORIJA RABAC - ČONDRIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 850-1.09
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-31

Poslije konstatacije da je u složenoj prirodi Umberta Sabe, pjesnika rođenog u Trstu 1883. godine, već od rana klijala želja da se kao umjetnik vine iznad sredine gdje je živio, da utekne iz kućnog ambijenta koji ga je sputavao, da nadmaši klasne granice koje su kočile njegove zalete, da se izdigne iznad rase i vjere čijeg se pritiska kao sin Židovke nije mogao osloboditi u doba sazrijevanja, autor ovog priloga istražuje one pjesničke motive koje kritika nije dovoljno istakla i ocijenila te pronalazi da je pjesnik pomoću prijatelja tražio put da bi pronašao sebe i da je prijateljstvu posvetio mnoštvo stihova.

Istine, spoznate kroz iskustvo, i drugi životni faktori dali su poticaja Sabi da na vrh svojih ideala postavi prijateljstvo dok mu je bratstvo postalo pritajena težnja.

Analiza pjesama *Canzoniera* ukazuje na ulogu prijatelja u uznemirenoj svakodnevnici pjesnika: prijatelj ublažava udarce koje mu nanosi život, hrabri ga da ne posustane u svojoj »očajničkoj ljubavi« prema ovozemaljskom svijetu, održava ravnotežu između njega i stvari koje ga okružuju. Pomjereni s ličnog, emotivnog plana na društvenu, odnosno međuljudsku ili međunarodnu razinu, spomenuti ideali sadržavaju misao o mirnoj konvenciji ljudi i naroda, što je otvoreno iskazano u pjesmi »Quasi una moralità«, u kojoj je upućen poziv jednom dječaku da nauči: »od onog koji je mnogo propatio, mnogo griješio, da još postoji Milost i da je svijetu — CIJELOM SVIJETU — potrebno prijateljstvo«.

Ljubav prema životu koja se obnavlja s nadom u prijatelja, poprima posebno značenje kada se pjesnik prebacuje do širih etičkih sfera. Tada se kod njega pomalja vizija o bratstvu, a oličenje dobiva u dadilji Peppi, Slovenki s Krasa, koja svojim srcem punim ljubavi uspostavlja nenametljiv most između dva naroda, kojima je povijest odredila da žive zajedno.

Na kraju se izriče tvrdnja da Sabina riječ nosi domaću boju i da izražene stvari posjeduju ljudsku i etičku dimenziju osobito kada se motivi ljubavi, bola ili straha prepleću s motivima prijateljstva i bratstva, ili kada se ovi posljednji javljaju samostalno i sadržavaju emblematično značenje.

Kad su 1921. godine pod naslovom *Canzoniere*¹ prvi put zajedno objavljene dotad napisane pjesme, bilo je jasno da će Umberto Saba, rođenom u Trstu 1883, pripasti jedna stranica povijesti talijanske književnosti. Mada je u prvom mladalačkom žaru posegao za lirskim uzorima — Leopardijem, Carduccijem i Pascolijem na prvom mjestu — i pokazao pjesnički zanos tipičan za početnike, već 1911. godine bio je u stanju da sagleda svoje mane i da ih nazove »degradirajućom ambicijom«, te da se pripremi i potraži način za približavanje pjesnicima koji rade »sa skrupuloznim poštenjem istraživača istine.«

¹ Prvo izdanje *Canzoniera* izašlo je u 500 primjeraka. Drugo se izdanja pojavilo 1945. godine; slijedila su nova, dopunjena izdanja godine 1948, zatim 1951. i 1957. Potpuno izdanje svih Sabinih pjesama izlazi 1961.

Teško je odrediti koliko je njegovo tršćansko porijeklo ostavilo traga na njegovo duhovno i umjetničko sazrijevanje, ali je sigurno da se pripadnost židovskoj etničkoj grupi — majka je bila Židovka — odrazila na psihološku strukturu pjesnika Sabe. Još tri činjenice treba evidentirati jer su odigrale značajnu ulogu u formiranju njegove ličnosti i u trasiranju smjernica u životu, a to su: nestanak oca prije pjesnikovog rođenja, kraći boravak kod Peppe, Slovenke s Krasa kojoj ga je majka bila povjerila u ranom djetinstvu, i donošenje rasnih zakona s kojima su fašisti zabranili Židovima objavljivanje djela. Velike svjetske događaje — prvi i drugi svjetski rat — doživio je poput njegove generacije s time što mu je napuštanje rodnog grada prištedjelo četiri godine povlačenja po frontovima smrti, a u fašističkom intermecu provlačio se, zapažen od buntovne kritike, kroz euforističku kulturu braneći se od nasrtljive konformizacije.

Do austrijskog Trsta dopirala je jeka kulturnih zbivanja na talijanskom tlu, ali se Saba rano uputio u Firenzu gdje je časopis *La voce* magnetski privlačio umjetnički nadarenu omladinu. Prvi dodir s »Vociancima« — kako su nazivali urednike i suradnike časopisa — nije predstavljao za njega veće ohrabrenje. Međutim, uspostavljene veze jačat će njegovo samopouzdanje i kasnije djelovati inspirativno na njegovu stvaralačku djelatnost.

Tražeci svoj put do čitaoca, *Canzoniere* se morao probijati pored knjiga afirmiranih autora, koji su se upravo tih godina pojavili s najboljim djelima,² ili su novim izdanjima potvrđivali svoje stvaralačke sposobnosti. Upoznavanje urednika i pokretača *La voce*, koji su pozivali intelektualce i umjetnike da zbiju svoje redove unutar buržoaskog fronta, pod hegemonijom nacionalizma,³ ne pokazujući mnogo sluha za pjesnička stremljenja mladih s periferije zemlje, urodilo je objavljivanjem prvih Sabinih stihova — *Coi miei occhi*, — ali se unatoč tomu, suradnja svela na formalno uključivanje u krug firentinske kulturne elite, koja je djelovala pod otežanim predratnim i ratnim uvjetima, okupljena oko časopisa koji je živio od 1909. do 1916. Za nju mladi umjetnik, koji se javljao iz provincijske sredine i tražio malo razumijevanja i prostora za izražavanje svog poetskog svijeta, nije davao sigurne garancije da pripada »klasnoj aristokraciji uma« i da je spreman za borbu protiv »mediokracije«. Takve garancije im neće pružiti ni kasnije kada je počeo prebirati po svojoj intimi u potrazi za pravim doživljajima, koji su ga trebali voditi do istine. Sudara sa životom bilo je dovoljno, tako da se povremeno povlači s poprišta gdje je vladalo nasilje, uvlačio u sebe i čekao trenutak nadahnuća da dade oduška svojim preživljavanjima pomoću pjesničke riječi.

² Tih su godina objavljeni romani Federica Tozzija, koji je privlačio čitaoce svojim ekspresionističkim usmjerenjem. Gotovo istovremeno izlazi *Zenova savjest* (*La coscienza di Zenò*) sunarodnjaka Itala Sveva, čija se pripovjedačka riječ nadovezala na evropsku avangardu. Luigi Pirandello se javlja dramom *Sest lica traže autora* (*Sei personaggi in cerca d'autore*), kojom će požnjeti mnogo aplauza. Pjesnici G. Ungaretti i E. Montale predstavljali su se svojim nadahnutim stihovima, a S. Corazzini i G. Gozzano plijenili su još uvijek pažnju svojim preživjelim »malim stvarima uzaludno presvučenim provincijskim modernizmom« — kako se o njima izrazio Saba.

³ Cfr. Romano Luperini, *Il Novecento* — apparati ideologici, ceto intellettuale, sistemi formali nella letteratura italiana contemporanea, Tomo I, Torino 1981, str. 61.

Način odražavanja stvari, koje se nalaze na domaku pjesnika i osjećanja što su ga pokretala, prilagođen je ličnoj viziji svijeta i dubini doživljavanja. Poticaj dolazi od duhovnog nemira, sjete, mōre ili straha. Lična raspoloženja koja variraju, nameću mu motive i teme, stoga se u njih slijevaju čas diskretna nota erotike, čas etičke preokupacije ili neprijatne slutnje. Kod oblikovanja uzburkanog svijeta što nosi u sebi, Saba odbija da postane rob riječi, da ga ponese val larpurlartizma s kojim su se još uvijek zanosili mnogi stvaraoči. Nerijetko se događa da se u stih uvlači nemoćni apel prirodi, ili prigušeni zov smrti, što mu daje Leopardijev prizvuk, ali smisao riječi nosi otisak autora što njegovu poeziju čini prepoznatljivom.

Nije lako izvlačiti čovjeka iz »gorke brazde« — kako Saba naziva život. Nepokoren duh i »bolna ljubav prema životu« mogu poduprijeti jedinku u momentima klonaća:

»..... me al largo
sospinge ancora il non domato spirito,
e della vita il doloroso amore«.4

(iz pjesme »Ulisse«)

Pokatkad oni nisu dovoljni, pa će zbog te »bolne ljubavi« Umberto Saba čuvati prijateljstvo kao siguran životni adut i potajno će se njime služiti, posebno kada ga prijetnje i mōre pritiskuju tako snažno da ga obesnažuje razorna dilema o svrsi postojanja.

Od kada se pojavio *Canzoniere* do danas kritičari su se potrudili da ga podvrgnu svestranoj analizi: neki su u svojim istraživanjima krenuli sa biografsko-kronološkog terena, drugi s povijesno-društvenog, ili političkog, veći broj se opredijelio da ga promatra isključivo s filološko-stilističkog aspekta odnosno s formalno-estetskog da bi na kraju saopćili svoje konstatacije i izrekli svoj sud o njegovoj umjetničkoj vrijednosti i ljudskom značenju. Uočeni su i podcrtani dominantni motivi u poeziji tršćanskog pjesnika, sagledana je dramatična snaga pojedinih stihova, pronađene su iskrene i gorke ispovijesti autora sakrivene pod velom općenitosti itd. To je dalo povoda P. P. Pasoliniju i Romanu Luperiniju da zaključe kako, iako je Sabina riječ jednostavna, »možda je on zaista 'najteži' među suvremenim pjesnicima«,5 a Giacomu Debenedettiju da napiše kako »Saba predstavlja povratak duha, ili još bolje duše k svojoj svetoj jednostavnosti, podržanoj modernim motivima inteligencije«.6 Čak i suptilnijim kritičarima i poznavacima *Canzoniera* promaklo je ipak da u složenoj strukturi djela istaknu one značajne moralne konstante, gdje se kriju pretpostavke za mirniji boravak na zemlji.

Pjesnikovo iskustvo, nataloženo kroz povijesna i svakodnevna zbivanja, uz djelovanje mitelevropske sredine u kojoj je živio, pomoglo mu je da sruši mit o prošlosti i uvjetovalo viđenje budućnosti. Veze s postojećom stvarnošću, rijetko obasjanom svijetlim zrakama, nukale su ga na samopotvrđivanje kroz pisanje i jačale uvjerenje da se kroz stvaralački čin čovjek najbolje brani od segregacije ili otuđenja, da najuvjerljivije dokazuje svoje postojanje u prostoru i vremenu. Bojao

4 »... na pučinu/me tjera neukroćeni duh,/ i bolna ljubav prema životu«.

5 Romano Luperini, *op. cit.*, str. 249.

6 *Saggi 1922—1966 a cura di Franco Contorbia*, Milano 1982, str. 192.

se i borio protiv osjećaja da je »prognan među ljudima«, koji je po-
vremeno opterećivao njegova suvremenika G. Ungarettija; stoga su
mu stihovi:

»Lasciatemi così
come una
cosa
posata
in un angolo
e dimenticata«⁷

(iz pjesme »Natale«)

ovog hermetičkog pjesnika morali zvučati strano.

U složenoj pjesnikovoj prirodi klijala je želja da se kao umjetnik
vine iznad provincijske sredine — za koju je kao čovjek bio čvrsto
vezan, da utekne iz kućnog ambijenta koji ga je sputavao, da nadmaši
klasne granice koje su ograničavale njegove zaletе, da se uzdigne iznad
rase i vjere čijeg se pritiska u doba duhovnog sazrijevanja nije mogao
osloboditi. Nad tom željom lebdjela je misao o majci koja mu je posve-
tila svoj život, ideja o »ignoriranju« postojanja oca »razbojnika«
(*assassino*) koji ih je napustio bez gržnje savjesti, vizija o povjerenju
mu pjesničkoj misiji. Svakodnevnica se nije mogla uskladiti sa željama
i odraz tog nesklada osmišljava nemali broj stihova. Razdvajale su ih
i neurotične tegobe popraćene očajanjem iz kojeg se radala bol. »Saba,
koji je iz bola izvukao nesumnjive moralne energije, već zna da u sva-
kom momentu može pronaći sebe... U novim susretima pjesnika sa
životom, ne radi se više samo o sudjelovanju osjetljivog promatrača;
razne figure pokazuju čistu i nježnu, ali i katartičku blagost: naslućuje
se, iza njih, neka drama ili neizbježna briga.«⁸

U *Canzonieru* je evidentno da pjesnik Saba najlakše pronalazi sebe
tražeći prijatelje. U njihovoj blizini ili kroz sjećanja na njih nalazio
je smirenje, zaboravljao težinu svakodnevnice, neuravnoteženost u me-
đuljudskim odnosima, agresivnost pojava i napade na ljudsku savjest.
Duhovno rasterećenje predstavljalo je saznanje da se može obratiti
dragim osobama za podršku i razumijevanje kada stvara ili kada po-
sumnja u vlastite kreativne snage:

»Voi lo sapete, mici, ed io lo so.
Anche i versi sonigliano alle bolle
di sapone: una sale e un'altra no«.⁹

(iz pjesme »Commiato«)

Iz sumnje, iz nevjerice, iz sudara sa životom radalo se kao po pravilu
nadahnuće. Nešto je u tim prilikama snažno potresalo njegovu intimu po-
sebno kada su se javljale dileme ili kada je do njega dopirala jeka
vanjskih previranja, uzrokovanih ratnim bezumljem i mahnitanjem fašista
u predratnom vremenu, i tada se to slijevalo u stih pokatkad dramatički
neobuzdano.

Istine, spoznate kroz iskustvo, svijest o neizbrisivoj pripadnosti
društvenoj zajednici, o vlastitim obavezama prema društvu i drugi
životni faktori naveli su ga da »na vrh ideala postavi bratstvo bez

⁷ »... Ostavite me tako/kao/stvar/odloženu u kutu/i zaboravljenu«.

⁸ Giacomo De benedetti, *op. cit.*, str. 181.

⁹ »Vi znate, prijatelji, i ja to znam./I stihovi liče na mjehuriće/sapuna: je-
dan se penja a drugi nek

obzira na etničke i rasne razlike«. ¹⁰ Taj ideal utkan je u neposredni izraz, ubačen u mnoštvo motiva, sav obojen patnjom, tuđim i vlastitim preživjelim strahom od smrti. Potreba za prijateljstvom i vizija o bratstvu nisu, prema tomu, samo plod želje da se otvori — o kojoj govori Ettore Caccia, ¹¹ već se u njima može nazrijeti poziv pjesniku da izbjegne disperziju kreativne energije sastavljajući stihove u kojima bi estetizam bio sam sebi svrha, ili u kojima bi bila pretopljena superomistička težnja, prisutna u D'Annunziovim djelima.

Otkrića do kojih je došao Saba, a koja su se odrazila na etičkom planu, posljedica su, uz ostalo, i psiholoških istraživanja, koja su mu ukazala da i njegovo Ja pripada »životnom kretanju« i da se u njemu krije »sadržaj riječi«. Dotle ga ne bi doveli D'Annunzиеva ni impresionistička poetika, niti romantičari, a još manje »sutonjaci«, ¹² jer je njima izmicala istina, koju on nije htio zaobilaziti:

»Amal la verità che giace al fondo,
quasi un sogno obliato, che il dolore
riscopre amica. Con paura il cuore
le si accosta, che più non l'abbandona«. ¹³

(iz pjesme »Amal«)

»Intimna istina« posjeduje neobičnu poticajnu moć pomoću koje se pjesnikov glas spušta do stvarnosti i konkretizira u »otvoreni dijalog«, kako ga je nazvao Sergio Turconi. ¹⁴ To je dijalog s ljudima, među kojima se izdvajaju prijatelji, kojih podrška s godinama postaje sve potrebija:

»quando la vita è al suo declino, il raggio
che prima la vedè un amico. È il bene
che mi fu dato«. ¹⁵

(iz pjesme »Amico«)

Kada ljudski duh poklekne i veza s ljudima popusti, tada i uspomenene na mrtvog prijatelja mogu uspostaviti niti što spajaju prošlost sa sadašnjicom i djeluju ohrabrujuće:

»I morti amici rivivono in te,
e le morte stagioni«. ¹⁶

(iz pjesme »I morti amici«)

¹⁰ Giuliano Manacorda, *Storia della letteratura italiana contemporanea* (1940—1965), Roma 1971, str. 188.

¹¹ Indikativna više nego ilustrativna ispada misao Ettore Caccia, koji u jednom mikrotestu, u čijem središtu stoji Glauco, konstatira: »Glauco nas vodi temi one krize zbog koje se Saba osjećao vezan za prijatelje, ujedno tako različiti od njih, sam i kad je bio u društvu... Ali se također mora podučiti kako je Saba (...) već tada osjećao potrebu da se otvori, da uspostavi vezu s drugima, s istinom drugih, istinom ljudi, svakodnevnih ljudi; rađa se ona njegova potreba za prijateljstvom, što će postati stalna tema cijelog djela i na koje će se zasnivati njegov odnos prema životu, simpatija prema nedjeljnom svijetu ili prema igračima nogometne utakmice i njihovoj publici«. (*Lettura e storia di Saba*, Bietti 1967, str. 35)

¹² Termin »sutonjaštvo« (crepuscolarismo) skovao je kritičar G. A. Borgese da bi označio jednu literarnu struju ili »školu« kojoj pripada grupa pjesnika koja je stvorila poetiku nazvanu »poetika dobrih stvari najgoreg ukusa« (poetica delle buone cose di pessimo gusto). Najpoznatiji pjesnici jesu Corrado Govoni, Sergio Corazzini a na prvom mjestu Guido Gozzano.

¹³ »Volio sam istinu koja leži na dnu, /kao zaboravljeni san, na čije prijateljstvo /ukazuje bol. Strahom joj se srce /približava, da je više ne napusti.«

¹⁴ *La poesia neorealista italiana*, Milano 1977, str. 176.

¹⁵ »kada je život na zalazu, zraka /što ga je ranije obasjala: prijatelj. Jedino dobro /što mi je darovano.«

¹⁶ »Mrtvi prijatelji oživljavaju u tebi /i prošlo vrijeme.«

Prema tomu, prijateljstvo može obasjavati staze čovjeku prinuđenom da živi u zajednici:

»Era una gioia improvvisa l'amore
per il compagno che gli era d'apresso;
sì che levava sorridendo ad esso
lo sguardo«.17

(iz pjesme »L'uomo«)

Istovremeno ublažava udarce koje mu nanosi život, pomaže da ne postane u svojoj »očajničkoj ljubavi« prema svijetu, održava ravnotežu između njega i stvari što ga okružuju. Pomjereno s ličnog emotivnog plana na društvenu, odnosno međuljudsku ili međunarodnu razinu, prijateljstvo označava vječitu težnju za mirnom konvivencijom ljudi i naroda, jedinom u stanju da zaštiti čovjeka od alijenatorske prijetnje i biološkog uništenja. Time se Sabina poruka transformira i dobiva novu ljudsku dimenziju. Najuvjerljivije je ona iskazana u pjesmi »Quasi una moralità« gdje se obraća jednom dječaku s pozivom da nauči: »od onog koji je mnogo propatio, mnogo griješio, da još postoji Milost i da je svijetu — CIJELOM SVIJETU — potrebno prijateljstvo.«

Umornom pjesnikovu glasu iz kratke pjesme »Lavoro« gdje nam iskreno saopćava da mu je nekad zemlja davala »cvijeća i plodova u izobilju« i da »sada krči suhu i tvrdu zemlju. (Motika) udara u kamen, u šiblje. Kopati moram / duboko, kao tragač za blagom«, slijedi osjećaj samoće i dozivanje prijatelja koji ga ne mogu čuti (»Solo«). Tako se lično doživljavanje prijateljstva smjenjuje s općom vizijom, konkretni likovi postaju nosioci emblematičnog značenja.

Poglavlje *Canzoniera* »Quasi un racconto« trebalo se pojaviti pod naslovom »Amicizia«.18 S tom promjenom nije nestao prvobitni pjesnički laitmotiv. Slike dragih osoba ili aluzije na njih daju umjetniku snagu da pronade sebe, da odagna tugu ili sjetu koje nagrizzaju njegovo povjerenje u sebe. U većem broju pjesama javlja se Carletto19 s kojim je u vlastitoj knjižari proveo niz mirnih dana i čija ga je dobrota ispunjavala toplinom. Uz Carletta, snažno, gotovo uzbudljivo djeluje pojava Peppe, »obožavane dadilje«, koja ga je naučila »voljeti stvorenja Boga i sunca« (»Risveglio«). U svim tim pjesmama lakše je pronaći »ideologiju jedne društvene humanosti« ili sagledati »univerzalnu notu koja govori ljudima, koja treba svim ljudima.«20

Nerijetko Saba koristi stih za istraživanje bitnih problema čovjeka da bi time pokazao — kako veli Bruno Maier — kako je »u ljudskom bolu pronašao utjehu za svoje jade i kako preko zajedničkog nazivnika boli osjeća sebi bliskim svako stvorenje — bilo da je čovjek ili životinja.«21 Ako bol vezuje ljude, iz te veze može se roditi sreća ili barem iluzija o njoj. Bol se može zaboraviti sjedeći zajedno u kavani, o čemu svjedoči pjesma »Due felicità«:

17 »Bila je nenadana radost ljubav / prema drugu koji je stajao uz njega / tako da je uz osmihih dizao k njemu / pogled«.

18 O tome pjesnik govori u »Predgovoru« poglavlju »Quasi un racconto« i u pjesmi »Lettera«.

19 Među pjesmama u kojima se javlja lik Carletta navest ćemo samo ove: »Libreria antiquaria«, »Le mie poesie«, »Carletto«, »Variante al precedente ritratto«, »De gallo et lapide«.

20 Ettore Caccia, *op. cit.*, str. 8.

21 »Appunti sul noviziato artistico di Umberto Saba«, u: *Saggi sulla letteratura triestina del Novecento*, Milano 1972, str. 105.

»Cinque persone tra loro congiunte
e non di sangue, del Caffé in quel canto
che dalla via la vetrata separa,
siedono venti e più anni, ogni sera«.22

I zajedničko sjedenje u kavani uz prijateljski razgovor postaje obrambeno oružje protiv osamljenosti i društvene emarginacije, te osigurava produžetak međuljudskog komuniciranja.

Ljubav prema životu koja se obnavlja s nadom u prijatelja, po prima uzvišenije značenje kada se pjesnikova svijest o uznemirenoj današnjici razvije i prebaci do širih etičkih sfera. U tim momentima se kod umjetnika pomalja vizija o bratstvu, koja u stihovima posvećenim slovenskoj dadilji dobiva obris ideala, lišenog svih primjesa pomodarstva i pragmatizma. Korijeni tog »ideala« sežu u djetinjstvo kada mu je svako jutro bilo obasjano osmijehom seljanke Peppa. Susret s tom običnom ženom, pripadnicom različite klase, rase i vjere, zapečatio je njegovu vezu sa slavenskim svijetom i natopio ambivalentnim smislom. S razlogom se može kazati da ova jednostavna i dobra Slovenka, čije je srce puno ljubavi — koju nesebično dijeli gradskom dječaku — uspostavlja nenametljivi most između dva naroda, kojima je povijest odredila da žive zajedno, odnosno jedan pored drugog.

U nekim pjesmama, Peppa sa svojim prozračnim osmijehom, nenadano iskače iz memorijalističkog spremišta, preskače etničke međe i donosi spokoj uzburkanoj intimi pjesnika:

»Insonne
mi levo all'alba. Che farà la mia
vecchia nutrice? Posso ancora
là ritrovarla, nel suo negozietto?
come vive, se vive? E a lei m'affretto,
pure una volta, con il cuore ansante.

Eccola: è viva; in piedi dopo tante
vicende e tante stagioni. Un sorriso
illumina, a vedermi, il volto ancora
bello per me, misterioso«.23

(iz pjesme »Tre poesie alla mia balia -2«)

Treplaj radosti što se izljujeva po stihovima u trenutku susreta s dragom osobom, svjedoči o prirodnoj potrebi čovjeka da pred sobom vidi »lijepa i tajanstvena lica« s prijateljskim smiješkom na usnama. I u pjesmi »Figlio della Peppa« uspomene se slijevaju u mirnu i opuštenu intimu²⁴ da bi kasnije pjesnik obuzet nostalgijom pronašao sponu između davnih dana i tadašnje strepnje:

²² »Pet osoba međusobno vezane/a ne krvlju, u uglu Kavane/koju staklena vrata odvajaju od ulice/sjede dvadeset godina i više, svaku večer«.

²³ Neispavan/uslajem u zoru. Što radi moja/stara dadilja? Mogu li je još/ /pronaći tamo, u malom dućanu?/kako živi, ako živi? I k njoj žurim, /još jednom, dahćućim srcem./ Eno je: živa; na nogama nakon toliko/truda i godina. Osmijeh, / /ugledavši me, obasjava joj lice još uvijek /lijepo za mene, tajanstveno«.

²⁴ Kako zapauza Antonio Pinchera, »pjesma počinje zamahom, s jednim od onih incipit koji iznenađuju svojim izrazom čistim i kratkim, tipičnim za najboljeg Sabu«. (Umberto Saba, Firenze 1976, str. 113). Taj zamah, koji završava »u jednu mirnu i opuštenu intimnost«, tumači se nostalgijom prepustanjem pjesnika svojoj prošlosti, provedenoj pored Peppa, koja je osvojila njegovo srce i koja ga je hrabrila u momentima zabrinjavajućih padova.

»Ed a te non dirò strane parole,
se ancora operi e vivi,
a te che custodivi
me nella casa da cui sorse il sole
dell'infanzia, su cui tramonta quello
dell'abbagliante vita?«²⁵

(iz pjesme »La casa della mia nutrice«)

Ni pjesniku nije dato da se zatvori pod stakleno zvono i tako zaštititi od nasrtljive stvarnosti uživajući imunitet mrtvih stvari. Dva svjetska rata i godine potisli su »sunce djetinjstva«, pa je i Saba osjetio gorki okus poremećaja u svijetu. I do njega je dopirao tužni glas ratnih razaranja. Spoznao je da su pod okriljem militarističke etike pobrkani mnogi pojmovi koji označavaju ljudske vrline. Mlada i stara generacija žrtvovana je agresivnosti nagona koji su, poput zvijeri odbjegli iz kaveza, poharali zemlju i ugrozili civilizaciju. Mada je u svom dnevniku *Il mestiere di vivere* Cesare Pavese²⁶ predviđao osudu agresora i njegovo okajanje, ništa nije moglo olakšati patnju čovječanstva i pretrpljena poniženja. Nitko, pa ni Saba, nije mogao prebrojati žrtve koje su pale u sudaru prestrojenog svijeta, ali je pratio iz svoje izolacije kako mladići u njemačkim čizmama gaze ponosno Francusku, kako talijanski vojnici šeću ulicama dalmatinskih gradova, kako pobješnjeli fašisti rodnog Trsta jure nepokorena partizane, kako su ljudi izgubili mogućnost međusobnog komuniciranja.

Pod sjenom rasnih zakona, uz tutnjavu topova i eksplozije bombi, uz jauke bola, usred mržnje i želje za osvetom, nešto se prelamalo u čovjekovoj svijesti i intimi; po razrovanim frontama vojnik je postao svjestan neponovljivosti života. S prirodom koja daje život nije moguće cjenkanje. U ratnom vrtlogu dolazi se do spoznaja koje pokreću etička pitanja. Kada je početkom rata mladi Renato Serra u svom djelu *Esame di coscienza di un letterato* (1915) izrazio uvjerenje da je rat beskoristan i da mu je taj rat omogućio novo bratimljenje s drugim ljudima, zamisljajući kako će iza njega (umro je te iste godine) ljudi postati braća, bilo mu je jasno da se kroz bol i smrt rađa nova etika. Najavljena je i u *Il dolore* Giuseppa Ungarettija, vojnika dobrovoljca, koji u tuđem bolu prepoznaje sebe i »zamračenim umovima« postavlja zahtjev da pokažu samilost prema ispaćenom i ranjenom čovjeku i da »prestanu ubijati mrtve« (»Non gridate più«).

Saba se ne istrčava predviđenjima niti protestom. Njegov je glas odmjeren, čak prigušen, samo na momente iskazuje očaj i optužuje:

»Tutto mi portò via il fascista abietto
— anche la tomba — e il tedesco lurco«.²⁷

(iz pjesme »Avevo«)

Konstatirajući posljedice bezumlja i njegove reperkusije na ličnom planu, morao je usmjeriti pogled u daljinu da bi sagledao borbu nesrećenih sa sudbinom. U »Raccontinu« njegov se pogled zaustavlja na

²⁵ »A tebi neću kazati strane riječi/ako još radiš i živiš/tebi koja si me čuvala/u kući u kojoj je niklo sunce/djetinjstva, na koju zalazi sunce blještavog života?«

²⁶ U *Il mestiere di vivere*, dnevniku C. Pavesea koji je izašao 1955. godine, poslije njegove tragične smrti, pisac je bilježio i komentirao neka zbivanja koja su označila njegov život i njegovo vrijeme.

²⁷ »Sve mi odnese prezreni fašist / — čak i grobnicu — i proždrljivi Nijemac«.

uplakanoj majci koja se jada zbog »vlastitih i tuđih nevolja«, a čija se tuga slijeva u stih pri pomisli na sina koji je pobjegao u šumu, gdje je našao pravog prijatelja i s njim stavio život na kocku i nestao u vihoru rata. Druga je lakše pronaći u dramatičnim i prijelomnim situacijama nego u mirnodopskom ladanju.

Što je iskustvo gorče i predrasude nepomirljivije s vremenom, to je jača reakcija savjesti, dok je svijest pred nasiljem i neljudskosti sve uznemirenija, sve spremnija da potraži spas u ljudskom razumu, u reafirmaciji pojma bratstvo. Misao o čovjeku-bratu prenose senzibilni pjesnici, među kojima se ističe Alfonso Gatto koji je u pjesmi »Preghiera« (»Molitva«) iskazao uvjerenje da se »u olujnom bjesnilu« obnavlja svijet i zameće novi nazor na čovjeka. Usred ratnih iskušenja, kada se na zemlju spuštao mrak, nicala je želja da se makar pod tešku cijenu zaobiđe smrt, da se ukroti bezumlje, sagradi most za spajanje svijeta i da se mir postavi za čuvara preživjelih.

Strahovanja od rasističkih prijetnji, od pomahnitalih nagona, od pobjesnjele mržnje, ostavila su tragove na osjetljivu prirodu tršćanskog pjesnika. Jačaju pritisci neuroze, zbunjenost, dileme koje se opiru psihoanalitičkim intervencijama. Za ublažavanje vlastite uznemirenosti utješna je pomisao na prijateljstvo, ali njegovo će djelovanje biti efikasnije ako se pomoću novih moralnih normi učvrsti koheziona snaga društva, ako se rase, klase i vjere pretupe u izvore ljudskosti. Na tim pretpostavkama Umberto Saba zasniva svoju viziju opstanka u raznolikoj zajednici:

»Caffé di plebe, dove un dí celavo
la mia faccia, con gioia oggi ti guardo.
E tu concili l'italo e lo slavo,
a tarda notte, lungo il tuo bigliardo.«²⁸

(iz pjesme »Caffé Tergeste«)

U pjesmi »Opomena« (»Ammonizione«), prvoj iz *Canzoniera*, sabijena je životna krivulja pjesnika od vedrih mladenačkih dana do posljednje stepenice na njegovoj putanji, kada će »njegove plave oči izbljediti i neće više biti u stanju da vide oko sebe prijatelje i zavičajno nebo.« Kao vezivno tkivo života, ove posljednje riječi, osmišljeno urezane u veći broj pjesama, ostavile su u stihovima prepoznatljive otiske. One su ga odvele i na puteve nedokučive u mutnom razdoblju fašizma, omogućile mu poslijeratnu šetnju s mladim komunistom po ulicama Opicine, gdje je mogao vidjeti ispisano ime Tita i gdje je znatiželjan slušao kako mu drug govori:

»Dopo il nero fascista il nero prete;
questa è l'Italia, e lo sai. Perché allora —
diceva il mio compagno — aver nimpanti?«²⁹

(iz pjesme »Opicina 1947«)

U kratkotrajnim momentima zanosa i sreće, nošen čudnim žarom, penje se u visoke lirske sfere i tada u pjesmama odzvanjaju samo zvučne note, pune draži, rasterećene ljudskog tereta koji mu je ne jednom nametnula istina. U taj prostor, između zaleta van stvarnosti i vraćanja

²⁸ »Pučka kavano, od koje sam skrivao / svoje lice, sada te s radošću gledam. / I ti združuješ Talijana i Slavena / kasno u noći, duž tvog biljara.«

²⁹ »Poslije crnog fašista crni pop; / to je Italija, a to znaš. Čemu onda — / govorio je moj drug — žaljenje?«

među stvari i ljude, uvlačio se umjetnikov »očajni optimizam« — kako ga naziva G. Petronio.³⁰ U njega su se zbile nade, vjera u čovjeka-prijatelja, težnja da se na temelju spoznaje o ljudskom porijeklu razmisli o bratstvu:

»Ho fatto un sogno e all'alba lo ritrovo.
Parlavano gli uccelli, o in un uccello
m'ero, io uomo, mutato. Dicevano:
NOI DI BECCO GENTILE AMIAMO I FRUTTI
SAPORITI DEGLI ORTI. SIAMO TUTTI
NATI DA UN UOVO —.³¹

(iz pjesme »Fratellanza«)

Ako se analitički raščlanjuju motivi i traže sadržaji u poeziji Umberta Sabe, nužno je podsjetiti na izražajna sredstva s kojima se služio da bi odrazio unutarnji svijet, građen na doživljajima i na istini. Nikad mu riječ nije izbjegla kontroli, nikad ne strši kao u pjesnika koji su ljudski smisao žrtvovali estetskoj formi. Njegove riječi nose domaću boju, što ih čini sugestivnijim i prihvatljivijim jer se kroz njih zrcali život. Prema tvrdnjama G. Debenedettija, sugestivnost potječe od stvari koje žive ispod riječi i koje uvjetuju konkretne vidike unutar kojih se kreće čitalac.³² A te stvari posjeduju široku ljudsku i etičku dimenziju, najširu kada se motivi ljubavi, bola, rata, straha prepleću s motivima prijateljstva ili bratstva ili kada se ovi posljednji javljaju samostalno u povijesnim okvirima s emblematičnim značenjem i uzvišenom umjetničkom porukom.

Zbog elemenata evidentiranih ovom prilikom i konstatacija do kojih su došli kritičari, moguće je prihvatiti misao R. Luperinija da se *Canzoniere* može čitati »sjekući ga vertikalno duž nekih motiva koji se vraćaju: onih koji označavaju prostor neuroze — motiv žene i motiv dječaka (...) i onih koji ocrtavaju likove, ambijentalnu okolinu, definirajući pjesnikovu težnju za individualnim integritetom i društvenom integracijom.«³³ Tomu se mora dodati da se Sabino djelo može sjeći i horizontalno kako bi se u mnoštvu motiva identificirali oni koji žive u sjeni dominantnih, za koje treba kazati da su jednako značajni zbog njihove ljudske i etičke vrijednosti. Vrijedna je i sama aluzija da bi za čovječanstvo mnogo značilo skidanje zavjesa koje razdvajaju ljude i narode. U mikrosvijetu u kome se pjesnik kretao to je značilo radovati se osmijehu Peppe, koja se našla u ulozi da povezuje slovensku etničku manjinu s talijanskom većinom. Ako pak isključimo da se iznad njenog lika prostire simbolični plašt i da se ispod njega krije poziv većini da učvrsti veze sa susjednim narodom, ostaje zaključak da iz nje zrači ona duhovna ljepota i dobrota koje ne ostavljaju čovjeka ravnodušnim, već bude u njemu trajne osjećaje zahvalnosti zbog ispoljene solidarnosti i razumijevanja; pomoću njih ljudsko biće lakše podnosi tuđe neprijatno djelovanje i nalazi valjano opravdanje za svoje postojanje na zemlji.

³⁰ Guida al Novecento letterario italiano, Palumbo 1971, str. 121.

³¹ »Snio sam san, i u zoru ga nadoh. / Pričale su ptice, ili sam se u pticu, / ja čovjek, pretvorio. Govorile su: / MI PLEMENITA KLJUNA VOLIMO SLATKO VOĆE / S VRTA. SVI SMO ROĐENI IZ JEDNOG JAJETA.

³² Cfr. op. cit., str. 188.

³³ Op. cit., str. 259.

Summary

After asserting that in the complex nature of Umberto Saba, the poet born in Trieste in 1883, a desire had germinated from earliest age to transcend as artist the environment where he lived, to flee the stifling atmosphere of his home, to overcome the class bounds hindering his flights, to rise above race and religion from whose dominion as a son of a Jewess he could not liberate himself during his period of growing up, the author of the paper examines those poetic motifs insufficiently emphasized and evaluated by criticism; it is discovered that the poet through his friends sought a pathway to discover himself and that he devoted numerous verses to friendship.

Truths comprehended through experience and other life factors served Saba as impulses to posit friendship at the top of his ideals while brotherhood became his hidden aspiration. The analysis of the »Canzoniere« poems point to the role friends played in the poet's troubled everyday life; friends soothe the blows life brings, encourage him to persevere in his »desperate love« of thisworldliness, sustain the balance between him and the objects that surround him. Displaced from the personal, emotive plan to the social, ie interpersonal or international level, these ideals contain the thought of the peaceful living together of people and nations, which is openly stated in the poem *Quasi una mortalità* where a boy is addressed with a call to learn: »from one who has much suffered, sinned, that Mercy still exists and that the world — THE WHOLE WORLD — needs friendship«. The love of life which renews itself with the hope of friendship gains special significance when the poet touches upon the broader ethical spheres. Then a vision of brotherhood is shadowed forth in the poet, embodied in the nurse Peppa, a Slovenian woman from Kras, who with a heart full of love builds an unobtrusive bridge between two peoples to whom history has dictated to live together.

At the end it is asserted that Saba's word is of native color and that the things which are expressed possess a human and ethical dimension especially when the motifs of love, pain and fear intertwine with motifs of friendship and brotherhood or when the latter appear independently and have an emblematic meaning.